

HÓNAPRÓL HÓNAPRA

IN MEMORIAM

Aki megírja majd korunk könyvkiadásának történetét, külön fejezetet szentelhet a Nap Kiadó sorozatainak, közülük is elsősorban az „In memoriam”-nak, amelyet a kiváló esszé- és tanulmányíró, Domokos Mátyás kezdeményezett, s a kiadó vezetője, Sebestyén Ilona hordozott a vállán. Hordozta a szó szoros értelmében: olykor meg kellett küzdenie a szerzőkkel, akik a szívközhöz közelálló írókról készített kötetben néha túlságosan tapintatosnak bizonyultak, s a negatívumokat „elfelejtették” (ahogy ez a Sütő Andrásról írt, összeállított műben történt).

Domokos Mátyás kettős elhatározással indította el az „In memoriam” és „Emlékezet” sorozatokat. Egyrészt áttekinteni a 20. század jelentős íróinak-költőinek életművét, másrészt hiteles irodalomtörténetet bemutatni, az írók önvallomásai, a művekről írt méltatások és emberi jellemvonásaik tükrében. Számára az író és életműve volt a fontos, mert az irodalmat történetiségében, nem „tudományosságában” szemlélte. Ezt saját tanulmányaiban, esszéiben és művekről folytatott párbeszédeiben is sokszor bebizonyította, mint ahogy azt is, hogy az irodalom erkölcsi tényező is: a róla szóló méltatásokból sem hiányozhat a morális nézőpont. Ezért helyeselhető az az alapelv, hogy az életpálya esetleges negatívumairól és a művek gyengeségeiről is essék szó, s az írókról, műveikről szóló értékelések hangneme változásának bemutatásával a kor történetébe, uralkodó változásaiba bepillantassunk.

A hangnemváltás, az elemzések és kritikák változásainak nyomon követése tanulságos, néha néha kiábrándító. A két sorozatban szereplő írók nagy-nagy többsége így vagy úgy megszenvedte a történelmi változások nyomán létrejött társadalmi formációk uralkodó szellemiségének kritikai következményeit. Voltak, akik a pályájuk kezdetén kerültek pergőtűzbe, a politika irántuk táplált ellenszenvé miatt. Ady Endrét nem gyanakvással, hanem lejárató kritikák sorával fogadták, s magánéletének eseményei talán még jobban foglalkoztatták heves bírálóit, mint a művei, amelyeket életvitele miatt minősítették erkölcstelennek. Aztán változott a helyzet: elismerten a modern líra zászlóvivőjének, a magyar líra megújítójának minősítették, nevét szélsőjobboldalon épp úgy zászlajukra tűzték, mint a balon. Utóbb a magyar líra „forradalmi vonulatának” meghatározó tagjaként méltatták Petőfivel és József Attilával, s épp napjainkban lehet megfigyelni ennek visszahatá-

sát, hiába írt hatalmas monográfia-sort a küldetéses forradalmárról Király István.

S mi történt Ady legnevesebb ellenfelével, Kosztolányival? A panaszkodó kisgyermek megszólaltatóját egyhangú elismerés övezte. Tény, hogy ennek magaslatára egy ideig nem sikerült lírikusként felkapaszkodnia. Az Új nemzedék *Pardon*-rovatában írt cikkei miatt — megint nem irodalmi szempontok érvényesítése miatt — nekirontottak nevenincs bécsi emigránsok, majd hiszán kiközösítették a magyar irodalomból 1945 után, mint ezt Heller Ágnes hírhedt könyve jelezte, ma pedig talán ő a Nyugat nagyjai közül a legnépszerűbb, s ennek alighanem újfent világnézet-i okai vannak: az egyéniség méltóságát hirdető író példászerű abban a korban, amikor a közönségre hivatkozva követnek el bűnöket világszerte. Életében alig-alig akadt elmélyült méltatója regényeinek, amelyeket ma kivételes remekléseiként a magyar próza élvonalában látunk, s — okkal? ok nélkül? — Móriczéi elé helyezük őket.

Babits Mihály. Egy ideig a konzervatív kritikusok szemében menlevelet kapott, aztán egyre komorabban szemlélték „eltévelyedését”, utóbb szélsőséges támadásokat, állásvesztést kellett átverszelnie egyértelműen kinyilvánított pacifizmusa miatt. Megint győzedelmeskedett a politika az esztétikum fölött. Aztán a rokon- és ellenszenvek harcának középpontjába került, hevesen kritizálták, akik nem kaptak Baumgarten-díjat, hódolva bírálták, akik igen, méltatlanul elrajzolt képét olvashatjuk Németh Lászlónál, 1945 után ellenszenv nyilvánult meg iránta, amelyet Lukács György Babits iránt érzett fenntartása táplált, következtet az „igen is, nem is” közelítés, amely Pándi Pál hatalmas cikkét jellemezte, s ezúttal egy magas színvonalú objektív értéktétel. Rába György lett a következő írók hangvételének kiindulópontja és példája.

Még egy példa: Móricz Zsigmondé. Többé-kevésbé általános elismerés övezte, igaz, mértékadó kritikusok méltatásaiban akkor is felmerült a naturalizmus vezérszava, amikor aligha volt indokolt. 1945 után egy ideig „majdnem” szocialista realista (bár e fogalom lényegét senki sem ismerte), utóbb — épp az utolsó tíz év méltatásait figyelve — csillaga észrevehetően hanyatlik: most a fenntartásoknak az a magyarázata, hogy hősei nem gondolkoznak, csak tettek jellemzik őket.

Akadnak a kritika fogadtatásának szélsőséges példái is. Márai napjaink legismertebb magyar írója, idehaza is rengeteg értékelés jelenik meg róla. Emigrációját követően teljes hallgatás jutott osztályrészül. Megint nem esztétikai, hanem politi-

kai okok miatt. (Súlyos, indokolt bírálatokat is kapott 1945 előtt, de azok műveit és nem magatartását tették kritika — és nem teljes elutasítás — tárgyává.) A kritikusok — már akik olvasták — tudták, hogy a nagy nemzedék utáni időszak megkerülhetetlen írója, mégis megkerülték, nem tehetek másként. Igaz, ezek az évek a kritika megbecstelenítői voltak, s volt, aki félelmében, más elvtelen megalkuvással teljesítette az elvárásokat.

A kritikáról régebben az volt a közmegegyezés, hogy hidat teremt a mű és olvasója között. Ez a szerepe mára megváltozott, nem az olvasó lebeg a bíráló szeme előtt, hanem a steril műalkotás, amelyet német, angol vagy egyéb elméleti iskolákat követve elemez, ki-kikacsintva — ó, nem az olvasóra, hanem a másik bírálóra —, s így a művet tulajdonképpen elzárja az olvasó elől.

Ezzel, ezekkel az anomáliákkal szállt szembe Domokos Mátyás. Csatába indult egy megértő, segítő kiadó-társa oldalán, hogy visszaállítsa a műveket eredeti közegükbe és segítse befogadásukat. Felmérhetetlenül hasznos vállalkozás volt! Sikertelenül megnyernie a választott írók kitűnő ismerőit, s olyan külsőt álmodott a kiadó, Sebestyén Ilona, amely a sorozatot a könyvtár díszévé teszi. Ritka szerencsés eset: külsőin és belsőin harmonikus találkozása. Egy majdnem teljes irodalomtörténete a múlt század hazai irodalmának. Majdnem, hisz a jelek szerint Domokos Mátyás halála után mindkét sorozat végére ért, „in memoriam” idézhetjük csak. Megszűntek, de egyetlen pillanatra sem érezhetjük úgy, hogy torzóban maradtak. Bizonyára volt még elképzelése a folytatásról kigondolójának, de így is teljesebb, mint némelyik újabb keletű irodalomtörténeti kézikönyv. Ennek több oka van. Mindegyik előtt talán az, hogy eminnen nem hiányoznak — nyugodtan mondhatjuk — nagy írók, akikről hiába próbálunk tájékozódni amonnan. Nem szeretnék igazságtalan lenni: megjelenése után is olyasmit írtam *A magyar irodalom történeteinek* a 20. századot bemutató részéről, hogy kitűnő fejezetek mellett megmagyarázhatatlanok a hiányai, amelyek a kánon változásával magyarázhatók. Az „In memoriam” és „Emlékezet” sorozataiban nem esik említés Rejtő Jenőről (kinek olvasott voltát nem vitatom, de a maga korában jó néhány író volt olvasott, ám nem mérhető irodalomtörténeti mércével), viszont kitűnő kötetek idézik Juhász Gyulát és Tóth Árpádot. (Juhász Gyulát Lengyel András, Tóth Árpádot Márkus Béla idézi elénk.)

Alljunk meg egy pillanatra a Tóth Árpád kötetnél. Bóka László írta róla, úgy eltűnt a világ elől, hogy azt sem tudták, él-e, hal-e. Az irodalomtörténetből mindenesetre kihalt. Legkiválóbb nemzedéktársai azonban számon tartották. Tizenhárom írásai szerepelnek Márkus Béla könyvében, Babits például három igen elismerő méltatást írt

róla, Kosztolányi kettőt, s olyan írókat is megszólalásra készített, mint Tersánszky Józsi Jenő és Nagy Lajos. A költő egyéniségét, szelídységét szinte élővé varázsolta Tersánszky, úgy, ahogy semmiféle irodalomtörténet nem képes. A második generációból Déry Tibor, Illyés Gyula, Kardos László, Komlós Aladár, Németh László és Szabó Lőrinc (két) méltatása olvasható, a harmadik nemzedékből Rónay György, Vas István és Weöres Sándoré; az úgynevezett újholdasok közül Nemes Nagy Ágnes, Szabó Magda, Rába György és Lator László írt Tóth Árpádról, a fiatalabbak közül Eörsi István, Orbán Ottó és Kovács András Ferenc. Irodalomtörténet-sz-kritikus Schöpflin Aladár, Barta János, Tamás Attila és Baránszky Jób László.

Talán ez a felsorolás is jelezheti a sorozatok koncepciójának lényegét: lehetőleg író szemével láttatni az író, s ha irodalomtörténészről vagy kritikustól választottak jellemzőnek szánt szöveget, az illető lehetőleg világosan, érthetően fogalmazza meg véleményét egy-egy kötetéről.

A harmadik nemzedéket meglehetősen mostohán kezelték az irodalomtörténet szerkesztői. Nem így az „In memoriam” és „Emlékezet”. Az irodalom iránt érdeklődő olvasó — minden magyar-tanárnak érdemes ezeket a köteteket forgatnia — megértheti például, miért vonta ki Babits Mihály Halász Gábor cseppet sem jóindulatú bírálatának hatálya alól Jékely Zoltánt, a nemzedék egyik legnagyobb íróját. Vagy ha el akar igazodni Szentkuthy Miklós bonyolult világában, nyugodtan forduljon Rugási Gyula összeállításához.

Méltó és igazságos, hogy Mándy Iván életművét tárja elének az „In memoriam” egyik legszínvonalasabb kötete, Domokos Mátyás és Lengyel Balázs gondozásában. Miután az egyik nézetformáló irodalomtudós, Németh G. Béla kismesternek nevezte, ez a vélemény elkendőzte az írónak a magyar próza fejlődésében betöltött ösztönző szerepét, a próza lírává oldásának olykor magával ragadóan eredeti megvalósítását, amelyet aztán sokan igyekeztek követni. Másrészt Mándy elbeszéléseiből legalább olyan mélységben ismerhetjük meg az ötvenes évek baljós valóságát, amikor az írók nagy része „a pálya szélén” ógyelgett, mint a történelmi analízisekből. Harmadrészt novelláinak egyik része hitelesen mutatja meg a hatvanas-hetvenes évek illúziótlan ifjúságát. Nem nyelvi eszközökkel, mint például Kolozsvári Grandpierre Emil, hanem belehelyezkedve világukba, rezignált életvitelükbe, nyomon követve kitérés kísérleteiket. Ami igazán egyéni: a megformálás „mándys”, azaz kihagyásos, töredékes, az ábrázoltak mégis a teljesség benyomását keltik. „Sikerült-e Mándynak mesterségbeli, technikai fogásokkal eltussolni művészete alapvető hiányosságát: valóságélményének szűk voltát?” — kérdezte Király István a *Francia-*

kulcs elég negatív bírálatában. A jelek szerint sikerült, s nem a valóság „hiánya” jellemezte művészetét, hanem egy másik valóság megteremtésének magával ragadó kísérlete. Aki ezzel azonosulni képes, kijárta a részvét és megértés iskoláját.

Érdeme a sorozatoknak az erdélyi magyar irodalom iránt tanúsított nyitottsága. A „nagyurat”, Bánffy Miklóst bemutató kötettel kezdeném, hisz ő volt az erdélyi szellemiség meghatározó támogatója. Nem emlékszem pontosan, 1928-ban vagy egy évvel később mutatkoztak-e be az Erdélyi Helikon írói a Zeneakadémián. Az esemény előtt egy nappal Bánffy megrendítően szép előzetest írt a Nemzeti Újságban (amelyben — a Nyugattal ellentétben — Dsida Jenő versei is szerepeltek). A szeretet és felelősség e dokumentumában összesűrűsödik Bánffy áldozatossága, ügyszeretete, amely nem hogy jutalmat szerzett volna számára, de a legmélyebb nyomorba taszította, ráadásul írósgát is megkérdőjelezve dilettánsnak nevezték némelyek. (A róla emlékező könyvet Sas Péter gondozta.)

Reményik Sándort, a legnépszerűbb erdélyi költőt Dávid Gyula mutatja be. Egyfajta igazságtétel ez is, hiszen a trianoni békediktátum gyászos következményeit Végváriként elsirató lírikust hosszú ideig említeni sem lehetett, s nevéhez tartozott az „ultranacionalista” jelző. Kosztolányi beleérező bírálatában írta róla: „Végvári a rab Erdély költője, »az utolsó walesi énekes, Erdély földjén az utolsó bárd«, aki a román szuronyok között a magyarság jajveszékélésének ad hangot.” Reményik a történelmi kataklizma autentikus megfogalmazójaként kezdte pályáját, amelyen két ideál, Isten és haza vezérelte, és arra mutatott példát, miképp adhat a költő reménységet az elnyomottaknak. Végvári versei a magyar olvasók körében is visszhangot keltettek, s bár Trianon után hasonló érzéskört fogalmazó verseskötetek születtek, Schöpflin Aladár joggal vélte Végvári verseit a legszínvonalasabbaknak: „Abból a tömegre igen nagy, de fajsúlyra vajmi szerény irredenta költészetből, amely a szét-daraboltság óta fölburjánzott, és túlnyomó részében őszinteség hiányánál és művésziatlenségénél fogva sok tekintetben ártalmára van az irredenta ügynek, csak Végvári versei emelkednek ki igazán, mert Végvári az egyedüli, aki nem frázisokkal variál, hanem csakugyan érezhetően és szuggesztív őszinteséggel azt az indulatot éneklí, amely lelkében forr és kavargó, neki valóban a legnagyobb lelki ügye az, amit verseiben élénk tár, nem pedig készelt penzum és irodalmi téma.”

Irodalomtörténészeknek is segítségére lesz az Áprily Lajos emlékezetére kiadott kötet (Pomogáts Béla szerkesztette), hiszen Erdélyből, az ot-tani költészet élvonalából jött Magyarországra, a Protestáns Szemlét megújítva, helyét azonban máig sem sikerült végérvényesen kijelölni. Le-

helletfinom versei egy korábbi ízlésforma nagyon színvonalas megnyilatkozásai, műfordítóként is nagy teljesítményt vitt végbe az *Anyegin* tolmácsolásával. Bensőséges, emberi világában újra meg újra otthon érezzük magunkat.

Dsida Jenő egyike az erdélyi líra legnagyobbjainak. A *Nagycsüörtők* díszé bármelyik antológiának, a *Psalmus*... ugyancsak hatalmas költői teljesítmény. Talán világnézete, a költészetében megmutató vallásossága is lehet a Nyugattól történt kimaradásának magyarázata, az azonban kétségtelen, hogy rá valóban illik a „nagy költő” minősítés, s bár az említett irodalomtörténet őt is mellőzte, az „In memoriam”-ban közölt kötet (ez is Pomogáts Béla gondozásában) megmutatja jelentőségét, nem halványuló értékeit.

Többször hangot adtam már az irodalomtörténeti kánontól való idegenkedésemnek. Az „In memoriam” és az „Emlékezet” nagy érdeme, hogy a lassacskán kiszoruló (kiszorított?) írónak is méltó emléket állít, elhanyagolt sírjukra koszorút helyez Gelléri Andor Endrétől Kálnoky Lászlón át Papp Károlyig. Szomorú szívvel búcsúztatjuk a két sorozatot, meghajtva az elismerés és köszönet zászlaját elképzelője és gyakorlati kivitelezője előtt.

RÓNAY LÁSZLÓ

LATOR LÁSZLÓ: A MEGMARADT VILÁG

Alcíme: *Emlékezések*. Ez így többes számban több is, kevesebb is, mint az emlékirat, vagy memoár, a magyar prózairodalom Bethlen Miklós óta Kassákon át máig tartó vezető műfaja. Kevesebb, mert nem ígér rendszerezett, végiggondolt, vallomásszerű életút-megvallást, még azt is írhatnám, életút-gyónást. Egyszermind több a memoárnál, mert szabadabban vándorolhat az emlékezet útján, kockázat nélkül felnagyíthat eseményeket, másokat kockázat nélkül mellőzhet, kihagyhat anélkül a kockázat nélkül, hogy az arányvesztés vagy a feledékenység gyanúját ébreszthetné olvasójában. Lator László — bocsássam mindjárt előre: nagyszerű — könyvében az alcím többes száma azt is jelenti, hogy emlékezés-részleteket gyűjt össze a kötet két sorozatban: az első sorozat, az első fejezetsor időrendben követi az életrajzi eseményeket a választott nagyításos-montázsos módszerrel, a második pedig, költőről lévén szó, az eseményes megtörténéseknél fontosabb megtörténésekről, a versekről szól.

Kárpátaljai csehszlovák állampolgárnak születik, a magyar nevén Sásváron, a család a közelgő front elől a Dunántúlra menekül, innen sorozzák be (betöltötte a tizenhatot, legidősebb unokám tizenhét éves, elnézem, ilyesmi lehetett),